

FERDINAND JOHANN WIEDEMANN JA LĪVLIZT

Valt Ernštreit

Riia

F.J. Wiedemannon um īžki kūož āb set ēsti, bet ka līvōd kultūr ja tieud istōrijs. Vōib ka kītō, ku dagāržpēdiz radā pierrō. Sīestō ku līvō kīeldō tōvāstiz tuņšlō F.J. Wiedemann īrgiz vel jedmōl, ku suggizt tām sūrīed īļ ēsti kīel. Ja āb ūo tieudtōb – agā kūoḡōn līvō kīel tuņšlimi ja līvō kīel kazāntimi vōļ se, mis paņ tānda jemīņ vaņtlōm ēsti kīel pūolō.

Wiedemann ežmi kubbōpūtimi līvō kīelkōks vōļ tuoiz līvliži tuņšlōn kīeltieudmīe – sūomližist perīņ Andreas Johann Sjōgren – kūolimiz pierrō 1855. āigasts, ku Wiedemann sai ilzandōks loptō Sjōgrn jōvā 1846. āigasts irgdōd ja loptāmōt tīedō līvō kīel – nei Salāts, ku ka Kurmō – sōnāvīļa ja gramatīk tuņšlimizōs.

Sjōgren kubbō kuoḡdōd līvō kīel materiāld saitō Wiedemann kāddō jōvā 1856. āigast sōvvō. 1857. āigast sigžō Wiedemann vōiž piddō tulbiz sōnārōntō ja kīel nāgḡimizt kežkerrō vaļmōks. Siz Wiedemann īž vōļ jōvā vēļdōd akadēmikōks ja ta vōiž loptātō, ku materiālō um tāudiņtōmōst, ja 1858. āigasts ta sai Kēzar Tieudakadēmij kādst rōdō tuņšlimizreiz pierāst līvlizt jūrō Kurmōlō, kus ta kakš nādīļtō vōtšīz tārpaliži materiāliidi. Až Wiedemann sai tieutō, ku 22. Sjōgren lieudtōd Salāts līvližist āt jelsō set kōdōks, ta loptātīz jo pitkā aigō vībtō Kurmōl ja iz broutš Salāts līvlizt jūr. Kurmōl Wiedemann amā jemīņ jelīz idālīvōd jūs, kus ta amā jemīņ tuņšliz līvō morfologijtō ja īeldopātōkst. Wiedemann paņ tādōl, ku laz kil Sjōgren kuoḡdōd materiāld um sūr, siegīd āb ūotō sīestō lieudtōbōd amād sōnād pūojvormōd ja pāgiņ āb ūo siestō nādōb.

Sjōgren ja tām eņtš 1858. āigast ekspedītsijs kubbō kuoḡdōd materiāld pierrō Wiedemann kēratīz ežmiz līvō kīel gramatīk, mis tāmpīzsōņō um īend ka āinagiz līvō kīel gramatīkōks. Īdskubs līvō kīel nāgḡōbōd ja līvōkīel-saksākīel sōnārōntōks se tuļ ulzō Pētōrburgs 1861. āigasts. Rōntōst setmiņd kīelnāgḡōbd ja folklōr materiāld – kītōbsōnād, rovlōlōd ja nīžōd – kūoral vōib lieudō ka ežmiži ulzandtōd līvōkēļiži originālkērandōks nāgḡōbīdi.

Ka sōnārōntō jūs Wiedemann iz ūo set tuoimiji agā Sjōgren kubbō kuoḡdōd materiāld sōnārōntōks tēji. Neku vōib luggō gramatīk eḡīzsōnāst, Wiedemann parāntīz ja paņ sīezō jūrō līvlizt jūs kuoḡdōd kīel nāgḡōbīdi ja sōnāvīļlō. Nei īž ta īrgiz ka taimōd nimūd kuoḡrimiz. Wiedemann vōļļi tūond kengžlimižist īņō selļiži taimīdi, mīen īz ūo nimmō Sjōgren materiāliš, bet tāmmōn vōļ loptātōmōst,

ku līvlizt neku oppmōt rovst tūndōbōd set amā vajāglizt ja amā kajlizt tāimōd nimīdi ja amā mū nānt pierāst um set *āina*.

F.J. Wiedemannōn vōļ sūr jag ka ežmizt līvōkēļizt rōntōd vaļmōks tīemiz jūs – ta vōļ 1863. āigasts Londons ulzōtunnōd Matteus evangēliumōd ulzandōkst līvō kīel idā ja lānd murds tuoimiji ja ābțiz lieudō nānt pierāst ka ulzāndajiz – Napoleon Londons jellōn veļpūoga Louis-Lucien Bonaparte, kis vōļ Krīevōmō Tieudakadēmij ovnōtkōm ja āndiz ulzō tuņšlimiz pierāst Bībōļ fragmentidi, nānt siegās ka Matteus evangēliumidi. Sīejūs evanagēlium tulkimiz lāndlīvōd murdō īrgizt jōvā siz, ku Sjōgren vōļ jelsō, sīestō vaimlizt tekstōd tulktimi vōļ ikš jag tām tuņšlimizmetōdōst, bet idālīvōd murdō se sai tulktd F. J. Wiedemann kūoņiz jeddōpanmiz agā kāsk pierrō.

Kummit evangēlium tirāž vōļ set 250 eksemplārtō. Se iz ūo mōttōltōd līvlizt pierāst, bet aļ īžki ulzandōks kīel interesentōdōn, sīestō līvlizt jūrō pāziz set mūnda eksemplar. Sīepierāst 1880. āigasts Pētōrburgs tuļ ulzō kuolmōz līvōkēļi rōntōz – ūž Matteus evangēlium ulzandōks, mis um ka āinagi līvōkēļi ulzandōks gōtōd kēras.

Se vōļ ežmi līvōkēļi rōntōz, mis sai sīe mōttōltōd kōļbatijizt – līvlizt kāddō. Iļ sīe, kui tādzi se rōntōz vōļ līvliztōn, nīžōb 1888. āigasts līvliži kilāstōn Eemil Nestor Setālā kēratōd iļ sīe, ku setmiņ līvlizt vōļļid kītōnōd, ku ne vōļļid siedā luggōnd ja vōidabōd ku tōurōmtō, sīestō se vōļļi āinagi druktōd ulzandōks nānt jemākīels, mis ne ūotō nānōd. Līvō kīel kazāntiji Pētōr Damberg um nīžōn, ku līvlizt vōļļid vōttōnd rōntō īņō, ku nāntōn Ežmiz mōīlmasuodā āigal vōļ urgōmōst kuondōst. Rōntō kēravīņō um rōžkiz kōļbatōd ka līvō kīel kēratimiz pierāst, nāgțōbōks Lauri Kettunen nīžōb iļ sīe, ku lūoltiji Kōrli Stalte um kōļbatōn siedā eņš ežmizt lūoltōkst pierāst: „[Kōrli Stalte] Vōļ kēratōn ka lūoltōkši eņš rīem pierāst eņš vōjliz jemākīelkōks, kōļbatōs vanā Matteus evangēlium tulkōm – āinagiz līvōkēļiz druktōd ulzandōks – (..) kēravīņō“.

Laz kil vizād tieutōkst iļ rōntō kubbōpanmiz pūtōbōd ja rōntōs āb ūo sīe tulkiji ābka tuoimiji nimtōd, ka sīe ulzandōks suggimi um vizāstiz sidtōd F.J. Wiedemann nimkōks. Sīe īžkiz tādiz rōntō jūs tīedōd tīedō ja sīes kōļbatōd pūojmōtkīdi vaņtlōs vōib kītō, ku rōntō tīemizōst um jaggō vōttōn kīeltieudmīez, kīen vōļ nānt pūojmōtkōd kōrdōlpanmiz pierāst jōvīst tundōmōst ka līvō kīeldō ja sīe mūrdidi. Āinagi seļļi līvō kīel tundiji, kis 1880. āigast Matteus evangeelium kubbōpanmiz āigal vōļ vastātōb nānt kizzimiztōn, vōļ F. J. Wiedemann.

F.J. Wiedemann siđīm līvliztōks āb lop set 19. āigastsadāks. Setmiņ tām kōļbatōd pūojmōtkōd saitō iļļō vōttōd obbimizt līvō kērakīel pandōkst pierāst ja kōļbatōd mūši tuņšlimižis, ja emerītprofesōr

Tiit-Rein Viitso, kis sai F.J. Wiedemann kielovpālka 2011. āigasts, mis sīel īž āigal vōļ ka rovdvaidli Līvō kīel ja kultūr āigast, um nei īž neku Wiedemann āigastkimgōņi jellōn ēsti kīel kūoral ka līvō kīel tunšlimizōks.

Tiit-Rein Viitso tuņšlimizt iļ līvō kīel āt tarmōnd tuņšlijiztōn vōimizt sōdō jo tōvāld arū nei līvō kīel gramatīkst, ku ka līvō kīel istōrijst, sōnāvīlast ja setmiņ mūšti kīel ažiist. Mūliņ sigžō tuļ ulzō Tiit-Rein Viitso kubbō pandōd līvōkīel-ēstikīel-leṭkīel sōnārōntōz, mis nei īž neku eņtš āigal Sjōgren-Wiedemann sōnārōntōz um paldīņ amā sūr līvō kīel sōnārōntōz. Lāndznāḡīl vōļ sīe sōnārōntō elektrōnliz versij vāldiž tīemi, nei ku vōib kītō, ku Tiit-Rein Viitso abkōks līvō kēļ um vizāstiz astōn 20. āigastsadāst 21. āigatsaddō, nei īž neku Wiedemann tīe ežmizt līvōkēļizt rōntōd suggimiz jūs tarmiz līvō kīelōn vōimiz pāzzō 19. āigastsadāst 20. āigatsaddō.

Tiit-Rein Viitso sōnārōntō tādzi jag um tieud iļ gramatīk, mis um amā laigā ja paṭimi āb ku kunāgid jedmōl. Sōnārōntō pierāst Tiit-Rein Viitso kubbō pandōd nomenōd ja verbōd tipūd ežmizkōrd tarmōbōd tuņšlijiztōn vōimizt sōdō iļļōvaņtlimiz iļ līvō kīel morfolōgij, ja se um sūr sam ūd ja tāmpiz līvō kīel gramatīk kubbōsādimiz pūolō, mis nei īž simbōliz vīṭō vīb jeddōpēḡōn F.J. Wiedemann eņtš āigal irgdōd tīedō. Se ja setmiņ munt Tiit-Rein Viitso tuņšlimizt iļ līvō kīel ātō pannōd līvō kīeldō tuņšlōm ka tīera sugkazām ūži tuņšlijīži.

1970. āigastišt Tiit-Rein Viitso abbō līvō kērakīel kazāntimiz pierāst āt kōlbatōnd ka pāgiņd līvō kēramīed, nāgṭōbōks līvō lūoltiji ja kīel kōrdōlpaņņiji Pētōr Damberg. Tiit-Rein Viitso ka īž um pīlōn setmiņ kērakīel ulzandōks kubbōsādimiz ja lebbōvaņtlimiz jūs, ja tarmōn kōlbatimiz pierāst ka ūži līvō kērakīel pūojmōtkīdi. Vōib kītō, ku tām kādūd alā tāmpi līvō kērakēļ um suggōn selļi, neku mēg siedā tīedam. Nei īž neku eņtš āigal līvō kērakēļ īrgiz kazzō F.J. Wiedemann praṭṭimizōks. Laz kil F.J. Wiedemann ja Tiit-Rein Viitso āiga vailō īeb jemīņ ābku āigastsadā, nānt tīestō līedab pāgiņ selļizt, mis um tīi.

F.J. Wiedemann ekspedītsij ja T.R. Viitso tuņšlimiz vailō līvō kīel um kazātōn eņtš kērakīeldō, sōnd prōza ja lūolrōntidi, āigakēridi ja īd jag ka vōnd kōlbatōd skūoliš ja pivāskuodās. Līvō kīel um kēratōd Leṭmō Republik Kīelpandōks sizzōl, ja sīe tuņšlimi ja ulzāndami tāmpō um vel jo aktīvi āb ku kunāgid jedmōl. Ilmō F.J. Wiedemann tīedōd īrgandōkst āb vōlks vōimizt sīe jūr pāzzō. Ja ilmō F.J. Wiedemann kīelovpālka laureāt, tāmpiz līvōd Wiedemann, T.R. Viitso abbō āb līks līvō kīel tāmpizpāvō. Kōr um ni tāuž.